

Maciej Czerwiński
Instytut Filologii Słowińskiej
Uniwersytet Jagielloński
Ul Gołębia 24, Kraków, Poljska
maciej.czerwinski@uj.edu.pl

UČINCI JEZIČNE POLITIKE NA JEZIČNU ZBILJU KAO NEZAIBILAZAN PREDMET ISTRAŽIVANJA (NA PRIMJERU HRVATSKOGA JEZIKA)

U radu se analiziraju učinci jezične politike u Hrvatskoj u dvama vremenskim presjecima: u pedesetim godinama 20. stoljeća na primjeru popularnoznanstvene historiografije te u 2000. godini na primjeru tiskanih medija. Empirijska analiza pokazuje da se u prvom razdoblju (u tom konkretnom žanru) nije nametao ujednačen hrvatsko-srpski jezični izraz te da se ni u drugom slučaju nije nametnulo isključivo hrvatsku preskriptivnu normu (odnosno koristili su se srbizmi i navodni srbizmi). Kad je u pitanju druga vremenska razina, analiza pokazuje da su se mediji polarizirali po tom pitanju: izbor poželjnih jezičnih jedinica ovisio je o ideološkom profilu medija. U radu se zaključuje da nam još uvijek nedostaje znanje o jezičnoj zbilji koja bi mogla verificirati teze generalizirajućeg tipa: »U Jugoslaviji su se hrvatskom jeziku nametali srbizmi.« ili »U neovisnoj su se Hrvatskoj potiskivali srbizmi.« ili koje druge. Tek nam empirijska istraživanja u više domena komuniciranja, u više stilova i žanrova, u više vremenskih razdoblja, s brigom o frekvenciji jezičnih pojava, mogu odgovoriti na pitanje o načinu, vremenu i mjestu ostvarivanja jedne ili druge jezične politike.

1. U ovome članku želim obrazložiti i empirijski dokazati da je u analizama procesa kodifikacije jezika potrebno, ili točnije nezaobilazno, diferencirati dvije razine toga fenomena: (1) *pokušaje* koji teže kodifikaciji norme određenih jezičnih elemenata i (2) *realne učinke* takvih pokušaja. Štoviše, smatram da nedostatak svijesti o takvoj diobi istraživače vodi prema potpuno pogrešnim sta-

jalištima i tvrdnjama. Te dvije razine potpuno su različite jer njima upravljaju potpuno različita pravila. Primjerice, dok je na prvoj razini subjektivno čovjekovo djelovanje djelotvorno (on odlučuje kako standardizirati), na drugoj razini – na razini oblikovanja opće jezične norme (ne i idiolektalne jer diskursi pojedinih govornika odgovaraju volji govornika) – uvijek odlučuju čimbenici koji izmiču izravnim ingerencijama. To su prije svega odluke same jezične zajednice. Moglo bi se naratološki reći da su obje razine – kako kaže naratolog Lubomir Doležel (2004 [1976]: 125) – zbivanja, ali prva je djelovanje (jer posjeduje agensa – kodifikatora), druga je proces (ne posjeduje agensa jer se radi o kolektivnom, nejedinstvenom subjektu).

Obje te razine povezuje činjenica da se one javljaju na razini planiranja korpusa, a ne planiranja statusa.¹ Bitno je i to razlikovanje jer analiza planiranja korpusa pretpostavlja upotrebu potpuno drukčije metodologije i analizu drukčijih empirijskih podataka. Na pitanje planiranja statusa pokušavao sam odgovoriti na drugom mjestu polazeći od semiotičke teorije koja je omogućila da se tome problemu pristupi ne kao ontološkom, nego kao epistemološkom. Skrenuo sam stoga pozornost da nije bitno pitanje postoji li hrvatski književni jezik, nego: *što uopće znači da jezik postoji ili ne postoji?* (vidi Czerwiński 2011).

Ovdje ću se osvrnuti na drugu razinu, naime na razinu planiranja korpusa, ili točnije na razinu učinaka koje ona ima na strukturu konkretnih jezičnih poruka. U vezi s time treba voditi računa ne samo o tome kako je pojedini jezik normiran nego i, prije svega, kakav učinak takvo ili onakvo normiranje ima na uporabnu normu. Vidjet će se kako analize konkretnog govora (*parole*) daju uvid u realnu jezičnu praksu, a samo na temelju takve spoznaje možemo iznositi zaključke o tome kako hrvatski, srpski ili bilo koji drugi jezik izgleda u stvarnosti, a ne kako bi trebao izgledati ili kako su neki drugi htjeli da izgleda.

2. Većina se publikacija koja je težila interpretaciji jezične politike u bivšoj Jugoslaviji prije i poslije raspada te države obično fokusirala na *načine* na koji se jezik standardizirao i na aksiološko utvrđivanje je li jedna ili druga jezična politika bila demokratska ili nacionalistička. Takvu tezu, primjerice, nailazimo kod poljskih lingvista koji kažu: »Jezik, kako je to već bio slučaj više puta u povijesti, postao je mehanizam provođenja vlasti, a njegova uporaba, slično uporabi novogovora, politička je deklaracija. To pokazuje da je govornik *'pravi' Hrvat* i da nije sklon Srbima, što znači da je *'rodoljub'*. Neke je strah razgovarati s neznancima ili s osobama koje slabo poznaju upotrebljavajući stari lek-

¹ Na tu temu vidi opširu literaturu anglosaksonskog govornog područja, npr. Ager 1996; Davies 1994; Edwards 1985; Ferguson 1977; Fishman 1983; Haugen 1966; Huebner 1999; Kibbee 1998; Lo Bianco 1999.

sik (radi se, naravno, o nekim riječima, ne o čitavu leksičkom fondu). Jer **obavezan** je drugi leksik, **uveden od strane vlasti** i rasprostranjen preko sredstava javnog priopćivanja, prije svega preko televizije. Kako bi se što prije **natjeralo ljude** da govore tim leksikom, svjesno se mijenjaju frekventne riječi i one povezane sa svakodnevnicom. Prirodno, ljudi se navikavaju na nove izraze i uvođe ih u svakodnevni jezik« (Dąbrowska i Grajewski 1997: 21, istak. i prev. M. Cz.). Na sličan je način pisao i Ranko Bugarski: »Hrvatski, i manjoj meri bosanski, upravo se podvrgavaju lingvističkom inženjeringu kako bi se što više i što pre razišli međusobno, a naročito sa srpskim. Politički, pa i sociolingvistički gledano, hrvatska težnja ka različitosti može se razumeti; ali ono što iznenađuje, i što je možda bez presedana u istoriji kampanja planiranja jezika, jest brzina i temeljitost sa kojima **država** nastoji da svoj jezik izmeni praktično do neprepoznatljivosti. Oživljavaju se hrvatski arhaizmi, iskivaju se neologizmi, terminologije svih stručnih oblasti prebacuju se sa tradicionalnih i internacionalnih osnova na 'novohrvatski', izgleda da je i u toku reforma pravopisa, itd.« (Bugarski 1997: 15, istak. M. Cz.).

Vidimo da se u oba teksta nalazi više neverificiranih izraza (npr. »neke je strah razgovarati«, »obavezan je leksik«, itd.) ili hiperbola (»izmeni praktično do neprepoznatljivosti«). Oba citata pokazuju da autori utemeljuju svoje teze na intuiciji, ali za potvrdu konstatacija nemaju dokaze ili ih ne objelodanjuju, o čemu ću više govoriti u nastavku.

Takvi su argumenti usmjerili moja istraživanja koja sam objavio u knjizi *Język, ideologia, naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów* (2005.) te omogućili izbor kritičke metodologije istraživačkog rada. Trebalo je definirati osnovna pitanja takva istraživanja: (1) Kakva je uloga države i njezinih institucija u kodifikaciji jezika?, Kakva je uloga rječnika i savjetnika?; (2) Kako izgleda stvarna uporaba jezika, odnosno koji se leksemi upotrebljavaju, koji ne (oni poželjni i oni nepoželjni), a ako se upotrebljavaju i jedni i drugi – u kojem omjeru i je li to ideološki uvjetovano? Kao prvo (1) trebalo je analizirati svu zakonodavnu regulativu te sve rječnike i savjetnike; kao drugo (2) – kako bi se zamijenile posve hipotetske teze tipa »Riječ X zamijenjena je riječju Y« – trebalo je dokazati kako se često javljaju puristički leksemi naspram njihovih semantičkih inačica (koji nisu uvijek sinonimi). Moja je analiza provedena na primjeru jezika medija, o čemu će biti riječi u nastavku. Zasad treba još jednom ponoviti da tek takva istraživanja – ali na više razina i u više funkcionalnih stilova – mogu poslužiti kao polazište za empirijsku verifikaciju teza o purifikaciji jezika.

Moramo također istaknuti da se u hrvatskoj filologiji govorilo o dogmatskoj srbizaciji hrvatskoga jezika za vrijeme Jugoslavije, a da ni takve teze nisu vjerodostojno verificirane, npr. Stjepan Babić piše ovako: »Od 1918. stvaranjem prve Jugoslavije hrvatski književni jezik bio je pritisnut srpskim jezikom gotovo na svim područjima književne djelatnosti. Na području rječnika to se očitovalo u nametanju srpskoga nazivlja, a onda i srpskoga jezičnoga osjećaja koji olako preuzima tuđice. To je razdoblje trajalo relativno kratko, dvadesetak godina, i još za života istoga naraštaja došlo je do promjene. Za trajanja Banovine Hrvatske (1939.–1941.) i Nezavisne Države Hrvatske (NDH, 1941.–1945.) nastao je predah, ali kratak da bi se hrvatski književni jezik mogao u potpunosti oporaviti od pritiska, a koliko i jest, posebno za NDH, kad ja zavladao priličan purizam, to mu je u komunističkoj Jugoslaviji još više otežalo položaj. Komunistička internacionalistička ideologija potpuno je pogodovala tuđicama, pogotovu što se ubrzo vratio srpski pritisak, koji je djelovao u istome smjeru. Nastojao je zapriječiti svaki slobodniji jezični uzmah baukom ustaštva, političkoga pokreta koji je glavnim dijelom bio nosilac purizma« (Babić 1998: 109–110).

Kako vidimo, Babić ujednačuje i generalizira viziju prošlosti koju ovdje simbolizira, i stoga interpretira, sama uporaba riječi *Jugoslavija*. Čitatelj stječe dojam da između prve i druge Jugoslavije nije bilo po tom pitanju većih razlika jer je hrvatski jezik bio pod pritiskom srpskoga.

Zagovornici stava da je srpski jezični nacionalizam i unitarizam vladao u Jugoslaviji te, s druge strane, zagovornici teze da je nacionalizam doista vladao, ali ne u Jugoslaviji, nego u neovisnoj Hrvatskoj ustrajali su u tome da je njihova verzija istinita, a da je verzija druge strane – laž.² Zapanjuje međutim jedna činjenica: ima malo, jako malo, pravih lingvističkih analiza koje bi **na konkretnim primjerima** nastojale istražiti kakav se jezik doista upotrebljavao u jedno i u drugo vrijeme, tj. kakav je bio odraz jedne ili druge jezične politike, kakav je trag ostavila politika na jezik odnosno na njegovu konkretnu uporabu (pisao je o tome npr. Keith Langston). Umjesto ozbiljnih analiza poseže se za parolama tipa: »Zabranjivalo se govoriti hrvatski..., srbiziralo se jezik« ili »Zabranjivalo se govoriti srpski..., vodila se ekstremno nacionalistička politika kroatizacije jezika«, itd. Mogao bi se čak istražiti čitav niz diskursnih formacija koje aktualiziraju takve postavke i pristupiti im sa stajališta retorike.

No ovdje se neću time baviti, nego ću pokušati pokazati dva primjera istraživanja provedena na primjerima jezika popularnoznanstvene historiografije iz 50-ih godina 20. stoljeća te na primjerima iz hrvatskih medija iz 2000. godine.

² Naravno bilo je i glasova koji su pokušavali obraćati pozornost na polifunkcionalnost standardnog jezika (vidi npr. Pranjković 1997, Kovačević i Badurina 2001 i dr.).

Na kraju ću članka rezimirati svoje stajalište i dokazati kako se ni jugoslavenska jezična politika ni hrvatska jezična politika nisu provodile dogmatski te da se nisu u cijelosti odrazile u analiziranim tekstovima. To naravno ne mora značiti da u drugim tekstovima/tipovima teksta nije bilo drukčije. Tek istraživanja u svim domenama komuniciranja (u jeziku medija, znanosti, administracije, razgovornog jezika, književnosti itd.), koja još uvijek nedostaju, mogu nam pokazati kakav su učinak doista imale obje jezične politike i kakva je bila njihova dinamika. Dakle umjesto da samo spekuliramo na tu temu, moći ćemo na temelju rezultata istraživanja zaključiti kakav je doista hrvatski jezik u praksi, ili bolje rečeno, kakvi su njegovi različiti stilovi. Vidimo stoga da je stilističko pitanje nezaobilazno u istraživanju purizma³, a vidjet ćemo da je tu bitno i pitanje sociolekata odnosno svjetonazora koji se u jeziku društvenih grupa ostvaruje.

3. Sada ćemo pogledati kakav se jezik upotrebljavao u 50-im godinama 20. stoljeća u jednom dijelu hrvatske historiografije. Da bi se moglo što pouzdanije uvidjeti kakva je bila jezična uporaba, potrebno je usporediti hrvatski jezik sa srpskim u publikaciji koja ima svoje dvije inačice, a usto pripada službenom i od vlasti nadgledavanom žanru. Za takve komparativne analize pogodna je zajednička publikacija jugoslavenskih povjesničara/istoričara, koji su 1953. i 1959./1960. objavili dvosveščanu *Historiju naroda Jugoslavije* (srpska verzija na ćirilici: *Историја народа Југославије*⁴), ukupno na 2154 stranice. To je jedina takva ujednačena sinteza koja je nastala u cijeloj komunističkoj Jugoslaviji.

Što se sadržaja tiče, knjige se ne razlikuju i na ujednačen način prikazuju povijest „naroda Jugoslavije”. Na planu jezične realizacije može se primijetiti više tipova razlika. Za primjer u aneksu I. prilažem početak poglavlja (u srpskoj verziji: *glave*) *Hrvatske zemlje u ranofeudalno doba (od VII. do XII. stoljeća)*. Kako vidimo iz tih dviju inačica, u tekstu ima više razlika: interpunkcijskih, fonoloških, morfonoloških, morfoloških, sintaktičkih i, naravno, leksičkih. Da zasad nabrojimo samo one koje se nalaze u ovom konkretnom odlomku:

(1) interpunkcijske: točka iza rednog broja u hrvatskome (bez točke u srpskom izdanju),

(2) fonološke odnosno morfonološke: (a) ekavska i jekavska realizacija praslavenskog jata; (b) različite (mor)fonološke inačice, npr. hrv. *obuhvaćala* (srp. *obuhvatala*); (c) realizacija praslavenskog hrv. **tj, opći* (srp. *opšti*); (d) hrv. *utjecaj* (srp. *uticaj*); (e) hrv. *točka* (srp. *tačka*),

³ Na što su upozoravali neki hrvatski filolozi, vidi npr. Kovačević i Badurina 2001.

⁴ Grafenauer, Bogo; Dušan Perović, Jaroslav Šidak (1953., 1959.), *Historija naroda Jugoslavije*, Zagreb. Grafenauer, Bogo; Dušan Perović, Jaroslav Šidak (1953., 1960.), *Istorija naroda Jugoslavije*, Beograd.

(3) morfološke: (a) duži oblik pridjeva u G. jd.: hrv. *hrvatskoga* (srp. *hrvatskog*); (b) neodređeni oblik pridjeva⁵ u L o *njegovu* (u srp. drugačija konstrukcija), hrv. *njihova* (srp. *njihovog*); (c) hrv. *njezin* (srp. *njen*); (d) drugačija distribucija prefiksa: hrv. *po-sebno* (srp. *za-sebno*),

(4) sintaktičke konstrukcije: (a) hrv. *zbog oskudice izvora ne možemo da nešto sigurno rečemo* (srp. *oskudica izvora ne daje mogućnosti da se nešto pouzdano kaže*); (b) hrv. *pokazivati da* (srp. *ukazivati na to da*); (c) hrv. *govore o njegovu samostalnijem razvitku* (srp. *ukazuju na njegov samostalniji razvitak*),

(5) leksičke: hrv. *sigurno* (srp. *pouzđano*), hrv. *kasniji* (srp. *docniji*), hrv. *otok* (srp. *ostrvo*).

Mogli bi se u hrvatskoj verziji naći i primjeri u kojima prevladavaju značajke iz srpske jezične inačice (npr. konstrukcija *da + prezent* ili riječ *nauka*), ali uspoređujući razlike sa sličnostima, tih prvih ima znatno više, čak i ondje gdje ih se ne očekuje. Primjerice dio rečenice *Neki podaci o području između Velebita i Raše* i dio rečenice u srpskoj verziji *Podaci o položaju u području između Velebita i Raše* malo se razlikuju na razini konstrukcije, ali ta razlika ne proizlazi iz norme koja je za jedan ili drugi jezik karakteristična. Naprotiv, moglo bi biti i obrnuto jer je dio rečenice *Podaci o položaju u području između Velebita i Raše* potpuno legitimna hrvatska konstrukcija. Čitatelj ponekad stječe dojam da su autori uveličavali razlike između dvaju tekstova (namjerno ih kroatizirali i srbizirali) ili su pokušavali da se – u jednu i u drugu verziju – uvedu potpuno ravnopravne konstrukcije, niti specifično hrvatske niti specifično srpske.

Pokušajmo sada vidjeti sve razlike koje su prilično dosljedno provedene kroz cijelu publikaciju⁶:

(1) prevladavaju leksičke jedinice karakteristične za obje norme⁷: hrv. *teritorij* (29) – srp. *teritorija*; hrv. *barbar* (63) – srp. *varvar*; hrv. *napadaj* – srp. *napadanje*; hrv. *izvješćivati* (72) – srp. *izvještavati*; hrv. *pogani* (99) – srp. *pogani*; hrv. *navala* (189) – srp. *nalet*; hrv. *papinski* (193) – srp. *papski*; hrv. *vanjski* (209) – srp. *spoljni*; hrv. *važan* (358) – srp. *značajan*; hrv. *napadaj* (373) – srp. *napad*; hrv. *obvezati* – srp. *obavezati*; hrv. *osigurati* (448) – srp. *obezbediti*; hrv. *spominjati* – srp. *pominjati*; hrv. *suradnja* (449) – srp. *saradnja*; hrv. *interesirati* (482) – srp. *interesovati*; hrv. *nazočnost* (649) – srp. *prisustvo*; hrv. *ljudi iz*

⁵ U hrvatskoj je verziji znatno više primjera neodređenih pridjeva koji se sklanjaju po ime-ničkoj, a ne pridjevskoj paradigmi (vidi u nastavku).

⁶ Uz svaku natuknicu dajem broj stranice hrvatskog izdanja; ako je broj ispušten, znači da se radi o istoj stranici teksta.

⁷ Neke riječi ne moraju pripadati isključivo jednom ili drugom jeziku. Kriterij po kojem se ovdje tretiraju kao tipično hrvatske stavovi su iskazani u hrvatskim jezičnim savjetnicima objavljivanim od 1990. godine.

inozemstva (652) – srp. *stranci*; hrv. *uspostava* (II 114) – srp. *zavodjenje*; hrv. *putove* (II 819) – srp. *puteve*,

(2) rjeđe se događa da se u hrvatskoj verziji pojavljuje srbizam (eventualno navodni srbizam) ili da se u srpskoj verziji pojavljuje kroatizam (eventualno navodni kroatizam):

(a) srbizmi (ili navodni srbizmi) u hrvatskoj verziji: (1) vrlo rijetke forme *da + prezent* umjesto infinitiva; (2) *pô* (29) umjesto *pol*; *kolonizacioni tokovi* (82) umjesto *kolonizacijski*; *element* (46) umjesto *element*; *saobraćajna veza* (385) umjesto *prometna veza*; *porodice* umjesto *obitelji* (488); *organizacioni* (672) umjesto *organizacijski*; *savremenici* (II 412) umjesto *suvremenici*,

(b) kroatizmi (ili navodni kroatizmi) u srpskoj verziji: *drukčije* (222) umjesto *drugačije*; *budući da* umjesto *pošto* u uzročnim rečenicama,

(3) pojavljuju se i dvovarijantni oblici mogući u obama jezicima: hrv. *s pomoću* (359) – srp. *putem*; hrv. *neki bjegunci* (629) – srp. *neke izbjeglice*; hrv. *više puta* (636) – srp. *u više navrata*; hrv. *snošljiv* (II 102) – srp. *tolerantan*,

(4) u objema se verzijama pojavljuju vlastita imena karakteristična za oba jezika (razlike proistječu iz pripadnosti dvjema europskim civilizacijama): hrv. *Bizant* – srp. *Vizantija*; hrv. *Slaven* – srp. *Sloven*; hrv. *Ivan* – srp. *Jovan*; hrv. *Pavao* – srp. *Pavle*; hrv. *Inocencije* – srp. *Inoćentije*; hrv. *Arapi* – srp. *Arabljani*; hrv. *Manuel* – srp. *Manojlo*,

(5) ponekad, ali ipak rijetko pojavljuju se egzotizmi, izrazi karakteristični za jednu ili drugu kulturu, koji u drugoj varijanti podliježu leksičkoj adaptaciji: hrv. *srpska patrijaršija* (II 102) – srp. *Pečka Patrijaršija*; hrv. *sabor* (482) – srp. *skupština staleža*; hrv. *domovina* – srp. *postojbina* (72)⁸; hrv. *Zagreb, metropola Hrvatske* (430) – srp. *glavni grad Hrvatske*,

(6) u hrvatskoj verziji prevladava neodređeni lik pridjeva ili zamjenice: hrv. *u vrlo tešku položaju* (499) – srp. *u vrlo teškom položaju*,

(7) u hrvatskoj verziji znatno se češće upotrebljava aorist (umjesto toga – u srpskoj perfekt ili historijski prezent): hrv. *odazva, imaše* (188) – srp. *odazvao*

⁸ U srpskoj se varijanti također pojavljuje *domovina* (vidi: 91). Na ideološki uvjetovana značenja riječi *domovina*, *otadžbina* u srpskom jeziku upozorava sociologinja Olivera Milosavljević: »Upotreba pojmova *otadžbina* i *domovina* jasno ukazuje na ideološki diskontinuitet. *Otađbina* je isključivo korišćen pojam u vreme kraljevine Srbije, dok se pojam *domovina* povremeno upotrebljavao od stvaranja Jugoslavije a dominirao je tokom egzistencije socijalizma. Povratak pojmu *otadžbina* devedesetih godina ukazivao je upravo na odbacivanje jugoslovenske ideje« (Milosavljević 2006: 189–190).

je, imao je; hrv. *sklopiše mir* (189) – srp. *sklope mir*; hrv. *se obvezaše* (373) – srp. *se obavezale*; hrv. *počeše* (385) – srp. *počela je*,

(8) u hrvatskoj verziji znatno se češće upotrebljava pretprošlo vrijeme (*su bili proširili* (29) – srp. *su proširili*),

(9) razlike u sintaktičkim konstrukcijama koje ponekad pridonose afirmaciji različitih stilskih formacija: »Stanovnici Zadra bili su tada u pretežnoj većini Hrvati. Oni su se nekoliko puta u XII. st. dizali protiv mletačke vlasti« (621) – »Zadar, čiji su stanovnici bili tada u pretežnoj većini Hrvati – nekoliko puta se u toku XII v. dizao protiv mletačke vlasti«,

(10) u hrvatskoj verziji prevladava tendencija da se enklitika *je* ili njezin tekstualni ekvivalent *se* premješta prema početku rečenice: hrv. *Centralna se vlast nalazila u potpunom rasulu* (379) – srp. *Centralna vlast nalazila se ...*,

(11) ortografske razlike: ponekad se pojavljuje odvojeno pisanje negiranog oblika pomoćnog glagola *htjeti*: *ne će* (374, 478) – srp. *neće*,

(12) u hrvatskom se jeziku inzistira na tzv. „dotjeranosti stila”, o čemu svjedoče: oblici pridjeva s navescima u G *-oga*, u D *-omu*, aorist, pretprošlo vrijeme, pomicanje enklitike *je* prema početku rečenice.

Ova analiza pokazuje da se u ujednačenoj sintezi povijesti/istorije *naroda Jugoslavije* iz 50-ih godina 20. stoljeća nikako ne pokušava nametnuti ujednačen jezik. I hrvatska verzija i srpska verzija dominantno čuvaju jezične posebnosti na više razina, prije svega na leksičkoj. Štoviše, uspoređujući oba teksta, može se steći dojam da su autori (odnosno redaktori i lektori) objiju strana inzistirali na različitosti čak onda kada takva različitost nije proizlazila iz postojanja alternativnih oblika, nego su oni paralelno mogli funkcionirati u obama jezicima. Naravno, time ne tvrdim da se u pedesetima nije pokušavalo težiti jezičnoj unifikaciji (o tome svjedoče druge činjenice, npr. pokušaji nametanja jednovarijantnih rješenja prilikom potpisivanja i provedbe novosadskog dogovora), ali – na temelju provedenih istraživanja – tvrdim da se ne može generalizirati kako su se za vrijeme Jugoslavije, uvijek i svugdje, potiskivale hrvatske posebnosti. A ako se tako nagađa, treba pokazati *gdje* se vršilo takvo potiskivanje. Primjera će se sigurno moći naći dovoljno. Iz istraživanja se jasno vidi da se u toj konkretnoj domeni komuniciranja, koju predstavlja ovdje spomenuto historiografsko djelo, a bilo je to važno djelo za jugoslavensku ideologiju, nije provodila takva politika. Na drugom mjestu (vidi: Czerwiński 2009) objavio sam rezultate leksičkih i stilističkih istraživanja svih povijesnih sinteza objavljenih u Hrvatskoj od 1945. do danas i ustvrdio, na temelju frekvencije jezičnih dubleta, da se prije raspada Jugoslavije – u toj domeni komunikacije – nije zabranjivala upotreba hrvatskih leksema (o autoru je ovisilo koju će riječ

odabrati). Jednako tako se ni u neovisnoj Hrvatskoj nije zabranjivala upotreba nepoželjnih leksema koji su – veoma često pogrešno – proglašavani srbizmi-
ma.⁹ Radi dokazivanja takva stava u aneksu II. prilažem tablicu s nekoliko du-
bleta koje pokazuju kakva je bila dinamika promjena hrvatskog leksičkog fon-
da u sintezama nacionalne povijesti od 1945. do danas.

Sve navedeno svjedoči o tome da ako želimo sa sigurnošću govoriti o jeziku – točnije o njegovoj uporabi – moramo znati o kakvu je jeziku riječ, odnosno moramo znati točno na *koji su se način* (kojim sredstvima), *kada* (u kojem razdoblju) i *gdje* (u kojim domenama, stilovima, registrima) ostvarivale odre-
đene jezične tendencije. Bez takva znanja svaku je interpretaciju, čak i onu naj-
umjereniju i najsuptilniju, lako empirijski osporiti. Na takav način, i samo na
takav način, treba razumjeti tezu koju sam iznio u svojoj knjizi (citiram u prije-
vodu Nede Pintarić iz monografije Barbare Oczkowie):

Oku pomnoga istraživača ne bi smjela izbjeći činjenica da zapravo svi hrvatski
lingvisti tvrde kako je jezik u Jugoslaviji u privilegiranom položaju i ovisno o po-
vijesnom trenutku, iskorištavao je taj položaj. Ipak ne raspoložemo empirijskim
istraživanjima koja bi pokazala stvarni mehanizam te dominacije. Srpski lingvisti,
jasno, niječu takvu dominaciju i tvrde da su oba jezika imala isti status.

(...)

Hrvatski jezikoslovci dosta tendenciozno opisuju razdoblje socialističkog ekspe-
rimenta. To možemo ukratko izreći ovako: hrvatski jezik bio je žrtvom namjerne,
hegemonističke, srpsko-jugoslavenske politike. Jezik nije imao mogućnosti slo-
bodnoga razvoja, a rasprave o njemu bile su tabu (Czerwiński 2005, za: Oczko-
wa 2010: 325).

4. U spomenutoj knjizi izvršio sam temeljitiju analizu novije hrvatske je-
zične zbilje te pokrenuo pitanje neizbježnosti istraživanja jezične upotrebe
(Czerwiński 2005). Cilj tih istraživanja bio je znanstveno dokazati da postoji
(i, prije svega, na koji način postoji) veza između ideologije koja afirmira pu-
rističku jezičnu politiku s jedne strane (te konkretno planiranje korpusa odre-
đenih leksičkih elemenata) i s druge strane upotrebe jezika u jednoj od domena
njegove aktualizacije – u jeziku medija. Na takav sam način htio usporediti plan
pokušaja kodifikacije i učinaka tih pokušaja. Htio sam, u skladu sa sociolingvi-
stičkim premisama, dokazati da se u Hrvatskoj, pod utjecajem ideoloških kodo-
va izazvanih ideologiziranom brigom za jezik, polariziraju sociolekti na planu
ideološke (pa i društvene) pripadnosti. Stoga sam u knjizi analizirao 100 paro-

⁹ Na takvo pitanje obraćao je više puta pažnju Ivo Pranjković (vidi npr. Pranjković 1997, 2000).

va leksema od kojih je jedan „manje hrvatski”, dok je drugi prepoznat kao „bolji” u savjetničkoj literaturi. Istraživao sam, prvo, kakav je odnos hrvatske leksikografije i savjetničke literature prema izabranim parovima i, drugo, kako se to odrazilo na jezik različitih hrvatskih medija u jednom određenom trenutku, dakle u siječnju 2000. godine. Izabrao sam pet glasila koji su u društvenoj zbilji nastupali kao ujednačeni interlokutori, disponenti različitih ideologija i različitih ideoloških kodova. To su bili: *HRT* (elektronički servis HRT-a), *Vjesnik*, *Zarez*, *Hrvatsko slovo*, *Nacional*.¹⁰

Istodobno sam analizirao sve zakonske odredbe koje su se odnosile na jezik i koje su objavljene u *Narodnim novinama* do 2005. godine.¹¹ Niti jedna od odredaba nije imala izravan utjecaj na urednike i medije u smislu nametanja uporabe bilo kakve varijante jezika (konkretne promjene jezika na razini leksika događale se su u samom jeziku tih odredaba). Stoga sam sastavio anketu za urednike analiziranih medija i zamolio ih da odgovore na niz pitanja vezanih za implementaciju jezične politike. Nažalost, odgovorio je samo urednik *Nacionala*, pa stoga nisam mogao izvući relevantne zaključke o praksama pojedinih

¹⁰ Treba reći da je taj izbor služio jedino za istraživanje intenziteta purizma. Bilo kakvo stilističko istraživanje ove građe moralo bi, dakako, voditi računa o višedimenzionalnoj raznolikosti svih tih medija.

¹¹ Zakonske odredbe podijelio sam u četiri skupine: (1) zakonske odredbe o položaju hrvatskoga jezika i jezika nacionalnih manjina; (2) zakonske odredbe o funkcioniranju jezika u medijima; (3) zakonske odredbe o funkcioniranju jezika u javnim tijelima; (4) druge. Evo svih tih podataka: (1) *Odluka o proglašenju zakona o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*, br. 01-081-00-1513/2 (Zagreb, 16. svibnja 2000.); *Odluka o proglašenju zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku pismu nacionalnih manjina*, br. 01-081-00-1514/2 (Zagreb, 16. svibnja 2000.); *Odluka o proglašenju ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina*, br. 01-081-02-3955/2 (Zagreb, 19. prosinca 2002.); (2) *Ukaz o proglašenju Zakona o javnom informiranju*, br. PA4-24/ 1-92 (Zagreb, 15. travnja 1992.); *Odluka o proglašenju zakona o elektroničkim medijima*, br. 01-081-03-2639/2 (Zagreb, 21. srpnja 2003.); *Odluka o proglašenju zakona o medijima*, br. 01-081-03-3343/2 (Zagreb, 7. listopada 2003.); (3) *Ukaz o proglašenju Zakona o ustanovama*, br. PA4-80/1-93 (Zagreb, 5. kolovoza 1993.); *Zakon o izmjenama Zakona o krivičnom postupku*, Klasa: 740-02/92-01/09 (Zagreb, 22. prosinca 1992.); *Odluka o proglašenju zakona o službi u oružanim snagama Republike Hrvatske*, br. 01-081-02-1298/2 (Zagreb, 25. ožujka 2002.); *Zatupnički dom Sabora: Ukaz o proglašenju Zakona o Izmjenama i dopunama Zakona o obrani*, br. PA4-31/1-83 (Zagreb, 14. svibnja 1993.); *Državni zavod za statistiku – Nacionalna klasifikacija zanimanja* (19.08.1998.); (4) Ministarstvo prosvjete i športa, *Udžbenički standard na osnovi čl. 6 (»Narodne novine« broj 117/01. od 24. 12. 2001.)*; Klasa: 602-09/03-01/258, Ur-broj: 532/1-03-2 (Zagreb, 2. travnja 2003.); Vlada RH: na temelju članka 23, br. 1 i 3 Zakona o Vladi Republike Hrvatske (»Narodne novine«, br. 101/98, 15/2000 i 117/2001, *Odluka o osnivanju povjerenstva za izradu pojmovnika za službene prijevode akata Europske unije, odnosno hrvatskog zakonodavstva na službene jezike Europske unije*, br. 167 (Zagreb, 16. listopada 2003.); Vlada RH: na osnovi čl. 23, točka 1 i 3 i čl. 30 točka 2 Zakona o Vladi Republike Hrvatske (»Narodne novine«, br. 101/98, 15/2000 i 117/2001), *Odluka o izradi strategije razvitka jezične kulture*, br. 167 (Zagreb, 22. listopada 2003.).

medija. Moglo se jedino pretpostaviti da se medijski lektori služe različitim savjetnicima i na temelju toga primjenjuju konkretna jezična rješenja, no to nisu bila ujednačena rješenja, što pokazuje nekoliko primjera.

	HRT-Vijesti	Vjesnik	Hrvatsko slovo	Zarez	Nacional
<i>aerodrom</i>	25,0% 6	50% 12	0% 0	100% 1	88,7% 47
<i>zračna luka</i>	75,0% 18	50% 12	100% 1	0% 0	11,3% 6
<i>ambasador</i>	2,0% 1	1,2% 1	5% 1	45,5% 5	52,6% 10
<i>veleposlanik</i>	98,0% 50	98,8% 82	95% 19	54,5% 6	47,4% 9
<i>avion</i>	1,4% 1	22,6% 26	50% 4	60% 6	70,8% 97
<i>zrakoplov</i>	98,6% 71	77,4% 89	50% 4	40% 4	29,2% 40
<i>budžet</i>	0% 0	2,5% 4	0% 0	0% 0	48,6% 35
<i>proračun</i>	100% 49	97,5% 156	100% 37	0% 0	51,4% 37

Na temelju svih izvršenih istraživanja zaključio sam sljedeće (navodim u pet teza):

(1) Analiza zakonskih odredaba dokazuje da zakonodavna vlast nije koordinirala jezičnu politiku niti proces implementacije kodificirane norme (nije propisivala upotrebu određenih izraza). Postoji samo nekoliko zakonskih odredaba koje se odnose na čišćenje „nehrvatskih” nanosa u administrativnom diskursu, no to se ne tiče jezika medija niti bilo kojeg drugog varijeteta njegove realizacije. Izvor purizma trebamo tražiti u jezikoslovnoj sredini koja je uvela u javnu debatu o potrebi kodifikacije jezika i jezičnog „popravka”. Radovi koji su u to doba nastali nisu *nametali* (jer nisu mogli) određene jezične oblike. Oni su ih samo – više ili manje učinkovito – nudili.

(2) Jezična politika u Hrvatskoj 90-ih godina nije bila niti homogena niti koordinirana. Savjetnike i rječnike izdaju različiti autori u različitim središtima. Štoviše, analiza pokazuje da ne postoji učvršćen korpus leksema koji trebaju biti zamijenjeni „hrvatskijim” inačicama (samo jedan par od njih stotinu potvrđuje složnost).

(3) Postoji ideološka veza između pošiljatelja poruke i izbora leksika, iako u analiziranom korpusu taj uvjet ispunjava 51% dubleta. To znači da u hrvatskom jeziku (Saussureov *langue*) postoji samo ograničen broj dubleta čija upotreba – po osjećaju interlokutora – može zahtijevati pozicioniranje prema jednoj ili drugoj ideologiji. Možemo pretpostaviti da slična korelacija – to pozicioniranje prema društvenoj stvarnosti – postoji i u drugim jezičnim realizacijama.

(4) Na primjeru sto analiziranih parova leksema možemo potvrditi hipotezu da je radikalna realizacija jezične politike upravo proporcionalna nacionalnom radikalizmu izvora jezične poruke. Čim je izvor nacionalističkiji (nacionalniji), uključujući i državne medije, tim je vjerojatnija realizacija purističke jezične politike.¹²

(5) Ni intenzitet planiranja ni duga povijesna tradicija u leksikografiji nemaju odlučujuću ulogu u učvršćivanju očekivane norme. To je u lingvistici već oдавно utvrđen dokaz da oblikovanje jezične norme izmiče ulozi čovjekova djelovanja jer je ona ishod više čimbenika. Svjesno djelovanje čovjeka (sastavljanje rječnika, savjetnika, pokušaji naturalizacije jezičnih uzusa u prestižnim diskursima) samo djelomice utječe na jezik.

Kako sam dokazao, postoji veza između nacionalne (odnosno nacionalističke) ideologije i jezika jer između jezika i govora (*parole*) funkcioniraju kulturni i ideološki kodovi, dakle ne samo jezični kod – *langue*. Ideologija, nacionalna ili svaka druga, utječe na jezične poruke na mnogo više razina, ali prije svega na izbor dostupnih leksičkih jedinica. Pokazao sam na primjerima kako izgleda realni jezik u odnosu na jezičnu politiku i ideologiju koja tu ideologiju afirmira. Nisam ulazio u apstraktna razmatranja u kojima se razlučuje tko je komu što učinio ili tko je žrtva čega ili koga. Naravno da su i takvi zaključci relevantni u znanosti, ali oni se prije svega moraju temeljiti na nekim činjenicama koje nalazimo u tekstovima i u okolnostima koje utječu na proizvodnju takvih tekstova.

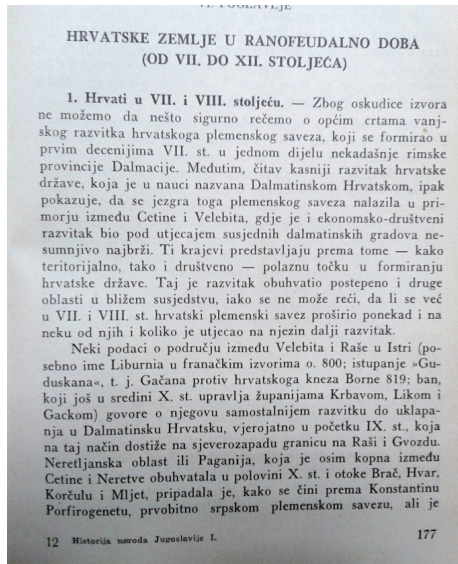
Iz navedenog jasno vidimo kakav je u ono vrijeme bio jezik hrvatskog tiska, i to nakon desetak godina manje ili više intenzivne jezične politike i uz procvat jezičnog savjetništva. Naravno, za dobivanje šireg uvida u učinke jezične politike na jezičnu praksu trebalo bi proširiti domene istraživanja na druge stilove (može se npr. očekivati da će jezik administracije temeljitije uvoditi inovacije).

¹² Pod utjecajem zapadnoeuropske (poglavito engleske) stručne literature, upotrijebio sam u gornjem tekstu, ali i u cijeloj knjizi, riječ *nacionalizam* kao termin za *nacionalnu ideologiju* (uostalom, u knjizi se oba termina upotrebljavaju izmjenično). U toj je knjizi *nacionalistička* ideologija zapravo *nacionalna* (uključujući i nesnošljivost odnosno *ekstremni oblik nacionalizma*). Problem je u tome što riječ *nacionalizam*, pogotovo u našim istočnoeuropskim kulturama (zbog različitih povijesnih čimbenika), ima izrazito negativan prizvuk i ne poklapa se do kraja, ni denotacijski ni konotacijski, s engleskom riječju *nationalism*, odnosno poklapa se, ali samo na nekim od razina značenja. I u engleskome, dakako, može ova riječ imati negativnu konotaciju, ali u stručnim se knjigama upotrebljava gotovo uvijek kao *terminologizam*, i tako sam ga prihvatio. Upotrebljavao sam ga na takav način, no sada vidim da je takav izbor kod većine čitatelja, a sada – nakon svega nekoliko godina – i kod mene, doveo do nenamjerne *determinologizacije*. Time sam evocirao većinu negativnih konotacija riječi *nacionalizam*, što mi nije bio cilj.

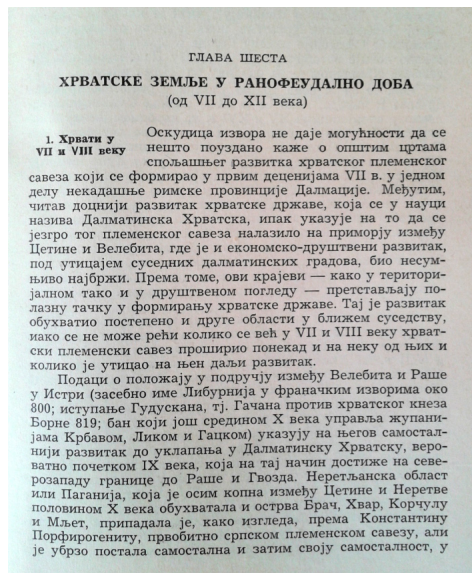
5. Empirijska analiza dvaju vremenskih presjeka nedvojbeno pokazuje, iako još uvijek fragmentarno, da je teško obraniti tezu o tome da se u komunističkoj Jugoslaviji nije mogao upotrebljavati hrvatski jezik (to da se *pokušavalo* potiskivati hrvatske jezične posebnosti je posve drugo pitanje!) i da se u neovisnoj Hrvatskoj nisu mogli koristiti srbizmi ili tobožnji srbizmi. Naravno, ova je analiza samo jednog malog isječka jezične zbilje, pa se na temelju toga ne može zaključiti da je to tako dominantno bilo, ali se sa sigurnošću može zaključiti da niti oprečna teza ne stoji. Predodžbu u tome kako je doista bilo mogli bismo dobiti tek nakon višestrukih istraživanja više domena komuniciranja, više stilova, u više vremenskih razdoblja, s brigom o frekvenciji jezičnih pojava. Trebalo bi se stoga vratiti starim metodologijama iz povijesti književnih jezika na hrvatskom tlu koje su jasno ocrtavale kakvi su jezici, i s kakvim leksičkim fondom, bili u uporabi u različitim književno-jezičnim središtima (te podatke primjerice nalazimo u spomenutoj knjizi Barbare Oczkove). Kako je onda – u prošla vremena – geografsko-kulturna determiniranost određivala izbor jezičnih elemenata (jer su oni dolazili iz različitih organskih idioma), tako ga danas određuje ideološka determiniranost (jer oni dolaze do izražaja zahvaljujući funkcioniranju ideoloških kodova). Stoga bi bilo potrebno u takvim istraživanjima osuvremeniti stare metode novom sociolingvističkom i antropološkom aparaturom. Tek onda bismo mogli ustvrditi *na koji se način, kada i gdje* ostvarivala jedna ili druga jezična politika. Pokušaji su jedno, učinci – drugo. Bez takva znanja svaka interpretacija, čak i ona najumjerenija, mora biti nepotpuna, a to znači i jednostrana.

Aneks I.:

Historija naroda Jugoslavije:

Istorija naroda Jugoslavije:

Aneks II.:

	<i>Historija naroda Jugoslavije (1953, 1959)</i>	Macan (1971)	Keršovani (1971)	Pavličević (2000)	Pem (2006)	Goldstein (2008)
<i>(in)direktan</i>	35 44%	0 0%	17 100%	0 0%	3 6%	9 13%
<i>(ne)izravan</i>	43 56%	10 100%	0 0%	54 100%	49 94%	62 87%
<i>centar središte</i>	505 67%	10 27%	61 100%	34 37%	7 94%	43 35%
	245 33%	27 73%	0 0%	57 63%	120 6%	80 65%
<i>ekonomija gospodarstvo</i>	663 99%	1 13%	71 100%	0 0%	40 41%	123 83%
	3 1%	7 87%	0 0%	32 100%	57 59%	26 17%
<i>faktor čimbenik</i>	46 92%	0	10 100%	0 0%	6 32%	15 55%
	4 8%	0	0 0%	2 100%	13 68%	12 45%
<i>komanda zapovijed</i>	28 8%	0 0%	3 60%	5 11%	6 2%	27 37%
	318 92%	22 100%	2 40%	40 89%	333 98%	46 63%
<i>opozicija oporba</i>	19 100%	7 100%	41 100%	0 0%	9 27%	55 87%
	0 0%	0 0%	0 0%	37 100%	25 73%	8 13%
<i>sistem sustav</i>	430 99%	0 0%	23 96%	0 0%	3 3%	9 7%
	6 1%	14 100%	1 4%	55 100%	83 97%	129 93%
<i>učestvovati sudjelovati</i>	33 11%	0 0%	8 100%	0 0%	1 1%	0 0%
	254 89%	29 100%	0 0%	44 100%	161 99%	86 100%

Literatura:

- AGER, DENNIS 1996. *Language Policy in Britain and France. The Processes of Policy*. London, New York: Cassel.
- BABIĆ, STJEPAN 1998. *Tvorba riječi*, [u:] *Hrvatski jezik*. Lončarić, Mijo (ur.). Opole, 109–118.
- BUGARSKI, RANKO 1997. *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: XX vek.
- CZERWIŃSKI, MACIEJ 2005. *Język, ideologia, naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*. Kraków: Scriptorum.
- CZERWIŃSKI, MACIEJ 2009. Stylistyczne i semiotyczne aspekty zmian leksykalnych w literackiej normie języka historiografii chorwackiej. *Socjolingwistyka*, XXII, Kraków, 69–82.
- CZERWIŃSKI, MACIEJ 2011. Književni jezik kao znak. Semiotička razmatranja o hrvatskom jeziku u sistemu kulture. *Fluminensia*, 23, 2, Rijeka, 39–55.

- DĄBROWSKA, ANNA; ANDRZEJ GRAJEWSKI 1997. Język świadomie sterowany. Uwagi na temat współczesnego języka (serbsko-)chorwackiego. *Socjolingwistyka*, XV, Kraków, 19–33.
- DAVIES, KATHRYN ANNE 1994. *Language Planning in Multilingual Context. Policies, Communities, and Schools in Luxemburg*. Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamins.
- DOLEŽEL, LUBOMÍR 2004. *Semantyka narracji. Narratologia*, red. M. Głowiński, prev. M. B. Fedewicz, Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, 124–153.
- EDWARDS, JOHN 1985. *Language, Society and Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- FERGUSON, CHARLES A. 1977. *Sociolinguistic Settings of Language Planning*. Fishman, Joshua (ur.). *Language Planning Processes*. Cambridge, 9–30.
- FISHMAN, JOSHUA A. 1983. *Language Modernisation and Planning in Comparison with Other Types of National Modernisation*. Kennedy Chris (ur.). *Language Planning and Language Education*. London: G. Allen and Unwin.
- HAUGEN, EINAR 1966. *Language Conflict of Language Planning: The case of Modern Norwegian*. Cambridge: Harvard University Press.
- HUEBNER, THOM; KATHRYN A. DAVIS 1999. *Sociopolitical Perspectives on Language Policy and Planning in the USA*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins.
- KIBBEE, DOUGLAS A. 1998. *Legal and Linguistic Perspectives on Language Legislation*. Kibbee, Douglas A. (ur.). *Language Legislation and Linguistic Rights*, Amsterdam/Philadelphia.
- KOVAČEVIĆ, MARINA; LADA BADURINA 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti. Rijeka: Biblioteka Dometi*.
- LO BIANCO, JOE 1999. *Sociopolitical perspectives on language policy and planning in the USA [electronic resource]*. Thom Huebner, Kathryn A. Davis (ur.). Amsterdam, Philadelphia.
- MILOSAVLJEVIĆ, OLIVERA 2006. *Otac – genije – ljubimac: Kult vladara – najstariji obrazac vaspitanja dece. Žene i deca. 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*. S. Biserko. (red.). Beograd, 188–291.
- OCZKOWA, BARBARA 2010. *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. N. Pintarić (prev.). Zagreb: Školska knjiga.
- PRANJKOVIĆ, IVO 1997. *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2000. Hrvatski jezik i nova vlast. *Vijenac*, 156, Zagreb 24. 02. 2000.

The influence of language policy on linguistic reality as an inevitable research topic (based on the example of the Croatian language)

Abstract

In the article, the results of Croatian linguistic policy from two periods are taken into consideration: the first during the 1950's in popular science historiography, and the second in the year 2000 in Croatian press. An empirical analysis demonstrates that there was no effort made to impose unified Serbo-Croatian linguistic expression during the first period (in this concrete genre), and likewise no such attempt to impose exclusively Croatian linguistic varieties was successful in the second period (meaning that Serbianisms and alleged Serbianisms were in use). As for the second period, the analysis demonstrates that various types of media were polarized in this respect: the choice of preferred linguistic items depended on the ideological profile of the media. The article draws the following conclusion: data concerning linguistic reality that would enable us to verify the general theses »In Yugoslavia, Serbianisms were imposed on the Croatian language« or »In independent Croatia Serbianisms were banned« etc., is still unavailable. Only empirical investigations in various domains of communication, in various styles/genres, on various temporal levels, with frequency taken into consideration, will enable us to answer the question of how, when and where the first and second language policy were put into practice.

Ključne riječi: jezična politika, hrvatski jezik, sociolekt, žanr, ideološki kod, srbizmi, *langue/parole*, generalizacija

Key words: language policy, Croatian language, sociolect, genre, ideological code, Serbianisms, *langue/parole*, generalisation

